

КОДИФИЦИРАНЕТО - ЗАПАЗВАНЕ НА РИМСКОПРАВНИТЕ ПРИНЦИПИ - ДА СЕ ЖИВЕЕ ЧЕСТНО, ДА НЕ СЕ ВРЕДИ ДРУГИМУ И ДА СЕ ОТДАВА ВСЕКИМУ СВОЕТО

Христо Кръстев¹

Римските философи и мислители, древноримските юристи са формирали правните понятия и са утвърдили безусловно духа на правото. За изследването и изучаването на юридическите институти и понятия, на юридическата терминология е необходима сериозна работа с латинския език. Всеки, който се е занимавал с класически езици, знае, че латинският език и култура са елемент от основата, върху която се развива съвременната научна интеграция. Голяма част от правната лексика в романските езици, както и в английския, немския, славянските езици водят по косвен начин произхода си от латинския. Латинският, излизайки от границите на римската империя, обединява духовно цяла Европа, тъй като става език и на църквата, и на учените, които през Средновековието пишат съчиненията си на латински. Голяма част от международната лексика и научната терминология, в частност на юридическата, е от латински и старогръцки произход. Както в английския език, така и в другите модерни европейски езици думите, носители на духовните и философски ценности на народите на европейския континент, са изразени с езика на римските юристи, Цицерон и Сенека.

Големият немски романист Рудолф фон Йеринг отбелязва, че Рим три пъти властва над света - със силата на своите легиони, покорили в Античността средиземноморския свят, с християнската религия и със своето право, което остава актуално и до ден днешен². Причината за безсмъртността на класическото римското право се крие в ненадминатата чистота на неговите принципи и институти, и на високата степен на логическа абстракция. Те са отразени както в Закона на XII-те таблици (*Lex duodecim tabularum*), приет по времето на Ранната Република (451-450 г. пр. н.е.) и възприеман като първият кодификационен акт на римската държава, така и в същинските кодификации на императорите Тодосий и Юстиниан от епохата на Късната римска империя.

¹ *Студент по право, НБУ*

² *Жан-Филип Дюнан, Паскал Пишонà, Римско право - речник на основните термини, предговор -доц. Малина Новкиришка, С., Сиела, 2007.*

След революциите на Новото време римското право се превръща в основа на всички големи съвременни системи на гражданското право. Най-съвършената модерна кодификация³ е Френският граждански кодекс (Code civil), наричан още и Наполеонов кодекс от 1804 г. Този кодекс е почти изцяло изграден върху принципите, нормите и институтите на класическото римско право. Структурата на Наполеоновия кодекс следва напълно систематиката на римското право такава, каквато е в Институциите на римския юрист Гай - лица, имущества и начини за придобиването им. Това е причината, поради която системата на Френския граждански кодекс е наречена институционална⁴. Кодексът на Наполеон оказва силно влияние върху законодателствата на Италия, Белгия, Испания, Португалия и др. от така наречената романска правна система⁵.

След Освобождението правната система на свободна България се изгражда посредством реципиране от италианския Codice civile от 1865 г. и френския Code civil. Посредством това реципиране българската правна система се оказва трайно свързана с най-добрите европейски правни традиции. Всички тези кодекси не са се отърсили от римското право, те дори са възприели основните идеи и принципи на това право, като са ги допълнили и обогатили с нови идеи в духа на времето. Без задълбоченото познаване на римското право не е възможно разбирането на същината на съвременното правно организирано гражданско общество⁶.

Грите основни принципа на римското право са: *honeste vivere* (живей честно), *alterum non laedere* (не вреди другиму) и *suum cuique tribuere* (отдавай всекому своето). От тези основни принципи произлизат и други принципи в римското право, напр. от изискването да се живее честно се поражда принципът за добросъвестността (*bona fides*) на почтения римски гражданин; *nemo plus iuris in alium transferre potest quam ipse habet* (никой не може да прехвърли другиму повече права, отколкото сам притежава); *cuius commodum, eius incommodum* (чиято е ползата, негова е и вредата) и др, които са валидни все още. Римското

³ Думата “кодификация” произлиза от латинския израз – *codicem facere* – което ще рече – изготвям, правя кодекс.

⁴ Вж. Discours de Dominique Perben, garde des Sceaux, ministre de la Justice au Conseil de l'Europe pour célébrer les 200 ans du Code civil français, 25 octobre 2004; Jacques Bouineau et Jerome Roux, 200 ans de code civil, Paris, 2004

⁵ Павлова, М., Гражданско право обща част, С., 2002, стр. 51

⁶ Чолов, Р., Римско частно право, С., 2000, стр. 29 и сл.; Базанов, И., Курс по римско право, т. I, С., 1940, стр. 1 и сл.

право е разработило и основните принципи на действието на гражданските съдилища. Достатъчно е да се посочат принципите за състезателния характер на съдопроизводството, независимостта на съдебната институция, силата на съдебното решение, обжалването и много други. Римскоправни принципи откриванем не само в гражданското право, но и в наказателното право. Например правилото, според което не може да има престъпление и наказание, ако те не са предвидени в закон (*Nullum crimen, nulla poena sine lege praevia*). Този принцип по-късно откриваме в книгата „За престъпленията и за наказанията“ (*Dei delicti e delle pene*) на италианския юрист Чезаре Бекария, а днес и в наказателните кодекси на европейските държави⁷.

Не е случаен фактът, че и в Институциите, и в Дигестите на Юстиниановата кодификация попадат основните принципи на римското право, които са извървели дългия път от съчиненията на древногръцките философи и са получили своята окончателна формулировка от римския юрист Улпиан, а те са именно: *“Iuris praescripta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.”* (Предписанията на правото са следните: да се живее честно, да не се вреди другиму, да се отдава всекому своето.). Така гореизложените принципи представляват форма на абстрактно мислене, чрез което се обяснява смисълът, целта и основните начала на цялото право. Този, ако може да се нарече, правен афоризъм прорязва съвременното право.

Всяка кодификация се създава при спазването на определени основни принципи, а те намират своето реално битие в нормите, включени в нея. При тази взаимна обвързаност от съществено значение е да се разгледа въпросът за основните принципи на правото така, както са схващани в Древния Рим .

В началото трябва да се запитаме дали терминът „принципи на правото“ е еквивалентен на „основни начала на правото“, разликата е само в начина на изразяване, иначе тези два термина са синоними и се използват, за да изразят по-обща идеи и правила, от които се ръководи законодателят, когато определя съдържанието на правните норми, институти и отрасли⁸. И в двата случая говорим за принципи, които се отнасят до правото, но какво в действителност означава „принцип“.

⁷ Виж **Станков, Б.**, Криминология - теоритични въпроси, 2003, Варна, стр. 35; **Долапчиев, Н.**, Наказателно право, фототипно издание, С., 1994.

⁸ **Ташев, Р.**, Обща теория на правото, С., 2004, стр. 145 и сл; **Albaladejo García, Manuel**, Derecho civil, t. I, Barcelona, 1991

Етимологически латинският термин „principium” е съставен от производния корен “pris”, което означава „нещо старо” и „нещо ценно”, но и от корена “pr”, който се появява в латинския глагол “carere” - вземам, хващам - и в съществителното име “caput” - глава, начало⁹. По този начин се очертава исторически смисъл на думата принцип - (нещо древно, старо), аксиологически смисъл - (нещо ценно) и онтологически смисъл - (глава). В речника на испанския език на испанската кралска академия терминът „принцип” се обяснява като: „база, произход, фундаментално основание, върху което се базира някаква материя, наука”, „причина, произход на нещо”, „някои от основните съждения, откъдето започва изучаването на науките или изкуствата”. Според речника на чуждите думи в българския език на БАН лексемата „принцип” се обяснява - „основно начало на някаква наука, теория, политическо устройство, ръководно начало, убеждение, възглед¹⁰.”

В правната наука съществуват три основни разбираня за правните принципи. Първото разбиране е на естественоправната школа, според нея правните принципи са начала, които са извън нормите на позитивното право. Съществуването на правните принципи е безспорно, поради което те не се нуждаят от доказване. Според второто разбиране, това на позитивноправната школа, правните принципи са част от действащото право. Те представляват „липсващи норми”, принципът действа тогава, когато „липсва норма”. Други юристи смятат, че правните принципи са стандарти, които трябва да бъдат спазвани, защото са изискване на справедливостта или честността.

Съобразно естеството на правните принципи някои автори приемат, че те са вид правни норми¹¹, но становището, което преобладава е, че те са правни идеи, които не са правни норми, а представляват обобщение и синтезиране на правните норми¹². Правните принципи изразяват идеи, чиято роля е да обоснове търсенето и формулирането на правна норма в определена насока. В този смисъл правните принципи са не само коректив на законодателството, но и косвени

⁹ **Sánchez de la Torre, Ángel**, Los principios del Derecho como objeto de investigación jurídica, en Los principios generales del derecho, Seminario de la Sección de Filosofía del Derecho de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación, Madrid, p. 13-24

¹⁰ Речник на чуждите думи в българския език, С., 1982, стр. 692

¹¹ **Сталев, Ж.**, Българско гражданско процесуално право, С., 2006, стр. 90 и сл.

¹² **Таджер, В.**, Гражданско право на НРБ - обща част, С., 1972

създадени на правни норми, а също така и средства за попълване на празнотите в правото¹³.

Съществуването на правните принципи се признава от редица законови текстове на действащото позитивно право. Така чл. 5 от новия ГПК (чл. 4 от стария ГПК) гласи: „Съдът разглежда и решава делата според точния смисъл (*strictu sensu*) на законите, а когато те са непълни, неясни или противоречиви - според общия им разум. При липса на закон съдът основава решението си *на основните начала на правото (правните принципи)*, обичая и морала.” Съгласно чл. 46, ал.1 от ЗНА „Разпоредбите на нормативните актове се прилагат според точния им смисъл, а ако са неясни, се тълкуват в смисъла, който най-много отговаря на другите разпоредби, на целта на тълкувания акт, *на основните начала на правото* на Република България.” В ал. 2 се определя, че „когато нормативният акт е непълен, за неуредените от него случаи се прилагат разпоредбите, които се отнасят до подобни случаи, ако това отговаря на целта на акта. Ако такива разпоредби липсват, отношенията се уреждат съобразно *основните начала на правото* на Република България.”

Следователно в легален порядък правните принципи в България, но и в другите европейски държави са средства за попълване на празнотите в правото. Така в Италианския граждански кодекс от 1865, който е заместен от кодекса от 1942, неговия чл. 12.2 гласи: „Ако един правен спор не може да бъде разрешен с точно определена правна норма, се вземат предвид правните норми, които уреждат подобни случаи или аналогични материи; ако случаят все още не може да бъде разрешен, то той се решава според правните принципи на държавата.”

Съобразно класическото римско разбиране за принципите, главно място взимат цитираните по- горе три основни принципа:

“*Iuris praescepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.*”

Предписанията на правото са следните: да се живее честно, да не се вреди другиму, да се отдава всекому своето.

Тук се наблюдава обединение на римското право и естественото право. Правнофилософската традиция внася една серия от юридически принципи - именно трите предписания на правото (*tria praescepta iuris*), където самата дума

¹³ **Roberto-Marino Jiménez Cano**, Sobre los principios del derecho. Especial consideración en derecho Espanola, en Revista telemática de filosofía del derecho, n °3, 1999, p. 1-18

praesep̄ta ни прилича като семантично идентична на множественото число на *principium - principia*.

Трите основни предписания на правото са формулирани за първи път от римския юрист Улпиан в неговите Институции и след това прибавени в кодификацията на император Юстиниан (*Corpus iuris civilis*) - D. I, 1, 10, 1 и в I, 1, 1, 3 - “*Iuris praesep̄ta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.*” Тези принципи в Испания са събрани от испанския монах Raimundo de Peñafort в неговия труд *Summa iuris*. В това отношение испанският юрист Ескриче¹⁴ пише, че предписанията на правото са толкова, колкото са законите, но се различават три основни принципа, от които се ражда цялата доктрина на правото, а те са: първият - да се живее честно (*honeste vivere*); вторият - да не се вреди другиму (*neminem laedere*); третият - да се отдава всекому своето (*suum cuique tribuere*). Целта на първия принцип е да бъдеш един добър и честен човек; целта на втория е да бъдеш един добър гражданин, а целта на третия принцип е да бъдеш един добър магистрат. Първият показва това, което един човек дължи сам на себе си; вторият това, което се дължи на другите хора, а третият това, което дължи магистратът на тези лица, които се намират под неговата юрисдикция. Първото от тези предписания се ограничава в една чиста честност, която може да бъде нарушена без да се нанесе вреда на някого, когато се извършва нещо, което е позволено, но не е съобразено с правилото: *Non omne quod licet, honestum est* (Не всичко, което е позволено е почтенно)¹⁵. Второто предписание ни заповядва да не извършваме в отношенията ни в живота нещо, което причинява вреда или щета на друго лице, независимо дали се отнася до неговото имущество, достойнство или телесен интегритет (*sive in bonis, sive in fama, sive in corpore*), тази концепция изключва всякакво насилие, злонамереност, измама, а най-вече всичко, което се противопоставя на добросъвестността (*bona fides*). Третото предписание показва на тези, които са натоварени със спазването на правилата за правораздаването и да следват изпълнението на техните функции. Всекому своето (*suum cuique tribuere*) е принцип, който може да бъде открит още в Древна Гърция. В IV век пр. н. е. Платон в трактата си „Държавата” твърди, че основен принцип на справедливостта е: „човек не трябва да взема чуждото, нито да му отнемат

¹⁴ **Escriche, Joaquín**, Diccionario razonado de legislación y jurisprudencia, tomo III, Madrid, 1845

¹⁵ D. 50.17.144 (Paulus 62 ad ed)

неговото¹⁶». Латинската фраза е засвидетелствана в I век пр. н. е. най-рано у римския оратор, философ и държавник Марк Тулий Цицерон. В „За законите“ Цицерон пише: „И тъй, прието е да се смята, че разсъдливостта - това е законът, понеже неговата сила се изразява в нареждането да се постъпва добре и в забрана да се извършват нарушения; това нещо те смятат, че е наречено от гърците с думата „νομος“¹⁷ поради факта, че законът е даване всекому своето¹⁸...” Фразата е често използвана и в други негови трудове: „справедливостта (правото) отдава всекому своето...“¹⁹, също така: „смелостта се проявява в трудности и опасности,... справедливостта в отдаването всекому своето“²⁰.”

В своите „Анали“ Тацит пише: „Потомството въздава всекому подобаваща почит“²¹.” Тези концепции се вписват и в становищата на римските юристи и по-специално на Улпиан, откъдето Трибониан го прави основна максима на Юстиниановия кодекс – *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuere* - Справедливостта (правото) е постоянната и твърда воля да се отдава всекому своето²².

Принципите, които бяха споменати по-горе са взаимно свързани с други две понятия от римското право: справедливостта и добросъвестността. Нека да разгледаме тези два принципа²³: В латинския език значенията на думите *aequitas* и *iustitia* са много близки - и двете означават *справедливост*²⁴. Въпреки това проследяването на етимологията и употребата им показва, че във времето на древния Рим *aequitas* е била по-скоро морална, а *iustitia* - по-скоро правна

¹⁶ **Platon**, Republic, The Loeb Classical library, t. 5, London, 1999: “ὁ νόμος ἀν᾽ ἑκάστου μὴτ᾽ εἰσὶ πολλοῖα μὴτε τῶν αὐτῶν στερῶνται”.

¹⁷ Етимологията на гръцката дума за закон (*νομος*) произлиза от глагола *νομω* - отреждам, разпределям, определям. Dictionnaire étymologique de la langue grecque, histoire des mots, Paris, 1974

¹⁸ **Марк Тулий Цицерон**, За законите, превод Мария Костова, С., 1994; De legibus lib. I, 6, 19: “Itaque arbitrantur prudentiam esse legem, cuius ea uis sit, ut recte facere iubeat, uetet delinquere, eamque rem illi Graeco putant nomine “nomos” a suum cuique tribuendo appellatam...”

¹⁹ Марк Тулий Цицерон, De natura deorum, lib. III, 38: “Nam iustitia, quae suum cuique distribuit...”

²⁰ Марк Тулий Цицерон, De finibus bonorum et malorum, lib. V, 67: “... ut fortitude in laboribus periculisque cernatur, ... iustitia in suo cuique tribuendo.”

²¹ **Тацит**, Annales, lib. IV, 35: “suum cuique decus posteritas rependit.” Всички горесцитирани латински текстове са според www.thelatinlibrary.com

²² Dig., 1.1.10pr

²³ За *aequitas*, *iustitia* и *bona fides* виж Мария Костова, Правна филология, Съвременно право, кн. 3, 2003

²⁴ The Oxford Classical Dictionary, London, 1961; Dizionario giuridico romano, Napoli, 2006

категория. Според дефиницията на Целз²⁵, която Улпиан²⁶ възпроизвежда в своя учебник и която намерила място в първи фрагмент на Дигестите (правото е изкуство за доброто и справедливото –

Ut eleganter Celsus definit, ius est ars aequi et boni –

Както точно определя Целз, правото е изкуство за справедливото и доброто²⁷.

Думата²⁸ *iustitia* произхожда от съществителното *ius* - право. Очевидно е, че значението на думата *iustitia* е било обвързано с идеята за правото. От друга страна някои автори сочат това като обективно значение на думата - *правота като съвкупността от закони*. В съчиненията на Цицерон *iustitia* се използва и със субективното си значение на *справедливост*. Може да се предположи, че между обективното и субективното значение има причинно-следствена връзка, като второто е обусловено от първото. Това, че *iustitia* придобива значението на *справедливост*, може да се търси и в първоначалното значение на *ius* - *религиозна формула, която има силата на закон*. Може би точно изначалната връзка на правото и религията е придала нюанса на морал и значението на справедливост.

Различно е развитието на думата *aequitas*. Докато *iustitia* е силно обвързана с идеята за правото, неговия произход и качества, *aequitas* в първоначалното си значение е обвързана с морала, а не с правото. Коренът и се съдържа и в прилагателното *aequus* - равен, еднакъв. Основното значение на *aequitas* е *еднаквост* в два смисъла. Първият е еднаквост сама по себе си - еднакво естество, както и съразмерност, пропорционалност. Най-вероятно произведен на този смисъл е вторият, употребяван във връзка спрямо или с нещо друго - еднаквост пред закона, еднакво отношение на права и свободи и т.н.

В древния Рим съществува едно двойствено разбиране за правото - от една страна като нещо твърдо, съществуващо независимо от човека, и от друга

²⁵ Publius Iuventus Celsus, Целз е юрист от втори век на новата ера. Той се отличавал с изящен стил. От неговите съчинения има в Юстиниановата компилация 142 откъса. Компилаторите го цитират често, като подчертават прекрасния му стил: „Както изящно казва Целз“ (ut eleganter Celsus inquit).

²⁶ Domicius Ulpianus (170-228 г.), Улпиан е един от най-известните римските юристи. Неговото значение било оценено още в древността. В Юстиниановия кодекс той се нарича „най-мъдър“, „много даровит“ (vir sapientissimus, vir summi ingenii). Наред с Гай, Папиниан, Павел и Модестин той е един от петимата юристи, чиито отговори (responso) са били задължителни за съдиите. Известна е книгата му Singularis liber regularum (Единствена книга за правилата), която била учебник и наръчник по право. Компилаторите са го използвали твърде много: една трета от Дигестите е взета от неговите съчинения.

²⁷ D. 1, 1, 1

²⁸ вж. Мария Костова.

страна като право, регулиращо отношенията в едно общество, което е установено в темпорални граници - позитивно право. Именно тази двойственост на смисъла, влаган в понятието, е ключът за обяснението на *aequitas*. Римските юристи не се подвеждат да идентифицират правото напълно с морала. Както Папиниан, така и Гай признават, че ако правото не отговаря или отговаря само частично на изискванията на морала, това не го прави по-малко право, така е и в днешно време. Така, ако приемем значението на *ius* само в смисъла на позитивно право, значението на *aequitas* спрямо правото може да се види в три насоки: като водещ принцип за развитието на правото, като принцип на тълкуването на правото и като допълваща правото норма.

Първата функция на *aequitas* спрямо позитивното право се изразява в това, че тя е мащаб на критиката на правото - правото трябва да е еднакво за всички. Съгласно втората насока *aequitas* е основен принцип на тълкуването на правото, който поставя изискването тълкувателната дейност да се придържа не към буквата, а към истинския смисъл на предписанието - *Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem* (Знанието на законите се състои не в помненето им наизуст, а в разбирането на смисъла им). Следвайки този принцип се достига не само до правилно разбираното право, но и през класическия период тълкованията на юристите имат за цел както да извлекат смисъла на съществуващите норми, така и да преобразуват действащото право според изискванията на *aequitas*, при което се получават противоречия със съдържанието на тълкувателните норми. Според третата форма *aequitas* е и допълваща правото норма. Тази нейна роля идва от невъзможността правната регулация да изчерпи цялото житейско многообразие и от необходимостта от справедлива преценка на правораздавателните органи. В този смисъл именно най-древните времена са времената на властващата *aequitas* поради липсата на писано право и бавния процес на формиране на обичайното право. От всичко казано следва, че справедливостта е един от основите принципи на правото, както в Древния Рим, така и в днешно време. Може да се приеме, че един правен ред е справедлив тогава, когато урежда „по еднакъв начин еднаквото” и когато уважава човешкото достойнство. Според Аристотел и Свети Тома „целта на правото е справедливото”. Справедливостта е занимавала и съвременните юристи. Така

например у Джорджо Дел Векио²⁹ идеята, респективно идеалът за правото се слива с максимите на справедливостта. Италианският учен е признат за един от най-добрите изследователи на справедливостта от философскоправна позиция. Той разглежда справедливостта не като съвкупност и съчетание на добродетели или като тотална и съвършена добродетел (едно старо и оставащо си недоразвито, първично схващане, разполагащо се върху моралната плоскост), а като принцип за съгласуване, координиране на субективни същества помежду си, първо, и като принцип за юридическа оценка, второ. Оттук и родството и дори тъждеството между справедливост и право от гледната точка на природата им като регулатори³⁰. Справедливостта е източник на правото.

Със справедливостта е свързана и дефиницията на Улпиан, взета от неговите Регули (Правила) и възпроизведена в Дигестите

(D. 1, 1, 1) – „Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere –

Справедливостта е постоянна и трайна воля да се отдава всекому неговото право. Предписанията на правото са тези: да се живее честно, да не се вреди другиму, да се отдава всекому своето”.

От тази сентенция за правото и справедливостта следва, че не само правото трябва да е справедливо към гражданите, но и гражданите трябва да са справедливи към правото на отделния човек. Тази сентенция на Улпиан е свързана с нравствените качества на добрите граждани - *virtus*³¹. Сенека посочва, че робът няма никаква възможност да съобразява своето поведение с възвишеното изискване да се живее честно, справедливо, защото: “*Impudicitia in ingenuo crimen est, in servo necessitas* – Безнравствеността за свободния е престъпление, а за роба – необходимост.”

Макар *aequitas* да е била основното понятие за моралната категория *справедливост* в древния Рим, в част от съвременните езици за вербализирането

²⁹ Дел Векио, Дж., Справедливостта. С предговор към българския превод от Дж. Дел Векио и В. Ганев. Превод от итал. Д-р Цеко Торбов, С., 1936

³⁰ Ганев, В., Учебник по обща теория на правото, Т. 1-2, С., 1990

³¹ Това е еквивалента на нравственото качество *аретѐ*, което трябва да притежава всеки един добър гражданин. Понятието *аретѐ* е свързано с гръцкия идеал за *καλοκαγαθία*, който обединява естетическия идеал за външно хубавия човек (*καλός*) с качества на нравствено добрия (*αγαθός*). Аристотел употребява *аретѐ* в най-общия смисъл, който се пази чак до времето на Сенека – качество, благодарение на което нещо се отличава, благодарение на което е добро.

на справедливостта са възприети производните на думата *iustitia* (*justitia*) - напр. *justicia* / *justica* / *justice* / *justice* / *giustizia* (в испанския, португалския, френския, английския и италианския), докато в производните на *aequitas* е запазено обективното значение на *равенство* - напр. *igualdad*, *igualdade*, *égalité*, *equality*, *equità* (в испанския, португалския, френския, английския и италианския).

Във връзка с изследването на другото основно понятие- *bona fides*, може да се цитира: *Quid leges sine moribus vanae proficient?* (Защо без нрави законите напразни са?) е запитал древноримският поет Хораций³². Търсейки отговора, всеки се сблъсква и с въпроса за понятието *bona fides*. *Bona fides* е етична категория, която не само е изпълвала със смисъл различни правни институти в римското право, но е част и от съвременното българско право. В най-общ смисъл *bona fides* е честно и почтено поведение на едно лице при изпълнението на поети от него задължения. В такъв смисъл *bona fides* изгражда параметрите за правилно поведение и принципа да не се вреди на правото на другиму (*alterum non laedere*)³³.

Нека да разгледаме значението на думите, образуващи словосъчетанието *bona fides*. *Bona* е женският род на прилагателното име, което означава *добър, достоен, честен*. Съществителното име *fides* се превежда като *вяра, доверие, честност, добросъвестност*. От същия корен идват думите: *fidelis* (верен, честен) и *fidelitas* (вярност). Отгук идва и *fiducia* - *увереност, упование, самоувереност*, но в юридическите текстове се използва като *гаранция, залог*. В Оксфордските издания Oxford Latin Dictionary и The Oxford Companion to Law, by David Walker *bona fides* се превежда като *good faith, sincerity* (добросъвестност, искреност). В испанските речници, Diccionario latín de la Real Academia Española *bona fides* се превежда като *escripulosidad, sinceridad* (добросъвестност,искреност) Михайл Войнов и Александър Милев в своя Латинско-български речник противопоставят *bona fides* на *mala fides*, което означава *недобросъвестност*.

В Римското вещно право добросъвестното владение е владение на правно основание, поначало годно да направи владелеца собственик, но съдържащо порок. Добросъвестността на владелеца се състояла в неговото погрешно

³² „Поетическо изкуство” (*Ars poetica*)

³³ **Чолов, Р.**, Римско частно право, С., 2000; **Андреев, М.**, Римско частно право, С., 1999; *Dizionario giuridico romano*, Napoli, 2006; Lorenzo Fascione, *Storia del diritto private romano*, Torino, 2006; **Жан-Филип Дюнан, Паскал Пишонà**, Римско право - речник на основните термини, С., Сиела, 2007.

убеждение, че е станал собственик на узукапираната вещ. Изисквало се също узукапиращият да има *iusta causa usucapionis*. *Iusta causa usucapionis* се схващала като един обективен елемент, който идва в подкрепа на *bona fides*. Терминът „добросъвестност” в българското право се използва освен с правнотехническото му значение при владението и със значението на етическа категория в гражданското право. Така в чл. 63 ЗЗД се предписва кредиторът и длъжникът да се съобразяват във взаимните си отношения със добросъвестността. За добросъвестно изпълнение на задължения се говори още и в чл. 56, 75, ал. 3 ЗЗД.

В чл. 70 от ЗС е дадено следното легално определение на добросъвестното владение: „Владелецът е добросъвестен, когато владее вещта на правно основание, годно да го направи собственик, без да знае, че праводателят му не е собственик или че предписаната от закона форма е била опорочена. Достатъчно е добросъвестността да е съществувала при възникването на правното основание.” От легалното определение следва, че добросъвестното владение е владение, това значи, че трябва да са налице двата признака на владението – упражняване на фактическата власт върху вещ, която владелецът държи като своя, т. е. да има *corpus* и *animus*. Към тези два признака трябва да се прибавят още два, за да бъде владението добросъвестно – обективен и субективен. Обективният елемент – владелецът трябва да владее на правно основание (*iusta causa*), което е годно да го направи собственик. Субективният елемент е, че владелецът трябва да не знае едно от двете обстоятелства, които са му попречили да стане собственик – първо, че праводателят му не е бил собственик, и второ, че предписаната от закона форма е била опорочена³⁴.

Интерес от гледна точка на добросъвестността представлява чл. 78, ал. 1 от ЗС и продажбата на вещи и имуществени права за осребряване на имуществото от масата на несъстоятелността по част IV, глава четиридесет и шеста чл. 717з и чл. 717к от ТЗ. Възлагането е формален правен акт с транслативен ефект, извършва се с постановление на съда по несъстоятелността в деня, следващ деня на плащането – чл. 717з ТЗ. От датата на издаване на постановлението за възлагане купувачът придобива всички права, които длъжникът е имал върху имущественото право. Правата, които трети лица са придобили върху имущественото право, не могат да бъдат противопоставени на купувача, ако тези

³⁴ Венедиков, П., Ново вещно право, С., 1995; Венедиков, П., Система на българското вещно право, С., 1993

права не могат да се противопоставят на длъжника. Тук важи принципът, че никой не може да даде, това което няма – *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet* – *nemo dat, quod non habet* – чл. 717з, ал. 2 ТЗ. Това правило намира своето стеснение до движимите вещи – при тях е установена специална уредба – *lex specialis* – това специално правило е, че продажбата на движими вещи в производството по осребряване е първичен придобивен способ върху движими вещи и права върху тези вещи – чл. 717к, ал. 1 ТЗ и чл. 482, ал. 2 от Новия ГПК (чл. 372, ал. 2 от стария ГПК) – купувач на движима вещь става неин собственик, независимо от това дали са принадлежали на длъжника. Тази правна фигура наподобява чл. 78, ал. 1 ЗСобствеността, но се различават по един съществен елемент. При чл. 717к, ал. 1 ТЗ и чл. 482, ал. 2 от Новия ГПК (чл. 372, ал. 2 от стария ГПК) не се изисква добросъвестност на купувача (*bona fides*), а при чл. 78, ал. 1 ЗС се изисква добросъвестност на купувача на движима вещь. Специфична хипотеза на оригинален придобивен способ. Предишният собственик на движимата вещь губи по силата на постановлението за възлагане правото на собственост и за него възниква облигационна претенция за цената на вещта, ако не е заплатена, ако не бившият собственик има право да иска от кредиторите, това което са получили от масата на несъстоятелността – това е случай на *condictio in debiti* – неоснователно обогатяване чл.55 до чл.59 ЗЗД.

Различен е начинът, по който се разглежда *bona fides* в Римското облигационно право. В тази област през II - I в. пр. Хр. са въведени *negotia bonae fidei* или *договори на добросъвестността*. Понятието *bona fides* се изгражда на базата на това, което е обичайно за грижливия домовладелец (*diligens pater familias*) и на грижливия стопанин (*diligentia diligentis*). Добросъвестността се определя от обичаите и практиката, следвани в Рим от добрите граждани. Понятието *bona fides* отразявало изискванията на робовладелския обмен, робовладелският обмен обслужвал най-вече интересите на господстващата робовладелска класа.

Това, което не било в хармония с *bona fides*, не могло да получи правна защита при консенсуалнети и при повече от реалните договори. При тези договори придобилите права чрез насилие или измама изобщо нямали договорен иск в защита на придобитото чрез насилие или измама, а вредностните последици по отношение на съконтрагентите им се отстранявали чрез исковите на самия договор, без да е нужно да се предявява специален иск или екцепция. При

наличието на противоречие с изискванията на *bona fides*, длъжникът се провинява в *dolus malus* (злоумисъл), следователно *dolus malus* се схваща като отрицание на *bona fides*. *Ex turpi causa non oritur action* – от недобросъвестна причина не се ражда право. *Mala fides* е недобросъвестно, съзнателно неизпълнение на въведените от правото или обичая изисквания при уреждането на конкретно правоотношение, което е в разрез с правния принцип да не се вреди другиму и се противопоставя на добросъвестността. Именно тя е дала повод на Цицерон да възкликне в своята първа реч против Катилина: „*Quousque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?*” - „Докле ще се възползваш от търпението наше, Катилина?” Недобросъвестността се свързва с престъпленията (*delicta, maleficia*), от които се порождават облигационни отношения, това са частните престъпления (*delicta privata*), които са в противоположност на публичните престъпления (*delicta publica*)³⁵.

Посредством кодифицирането на римското класическо право се запазват неговите основните понятия, принципи и институти. Те преминават чрез реципирането им в съвременните правни кодекси и законодателства. По тази причина юристите на Възраждането и първите преоткриватели на римското право- глосаторите, го наричат „*ratio scripta*”. И дълготрайната съдба както на самото римско право, така и на неговите кодификации е именно в този писан разум, за който древните латини многократно са подчертавали: *Verba volant, scripta manent*.

³⁵ D., 47, 1, *De privates delictis*. Терминът *delicta publica* е неизвестен на източниците на римското право. Източниците употребяват израза *iudicia publica, crimina*. Терминът *delicta publica* има по-късен произход и е получил широко разпространение като термин, ясно противопоставящ тази група деликти на другата група, която източниците наричат *delicta private*. Виж Жирар, Ф., История и система на римското право, превел д-р С. Ангелов, Т. I, II и III, С., 1923